

Legendás idők. A Magyarhoni Földtani Társulat megalakulása és az irányított tudománytörténet

PAPP Gábor

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum, Ásvány- és Kőzettár
papp.gabor.min@nhmus.hu
<https://orcid.org/0000-0002-0428-2514>

Legendary times.

The founding of the Hungarian Geological Society and ideology-controlled science history

Summary

This article describes how the “official founding year” of the Hungarian Geological Society was changed from 1850 to 1848 at the beginning of the Rákosi era in accordance with the ideological requirements of the time and the personal beliefs of Elemér VADÁSZ, the leading figure in contemporary Hungarian geology. Contemporary texts are analyzed in detail to illustrate the manipulative argumentation methods of ideology-controlled science history and the obvious and presumed reasons for the choice of year are outlined. While respecting the symbolic founding date of 1848, the author draws attention to the dangers of an ideology-driven approach to the history of science.

Keywords: Elemér SZÁDECZKY-KARDOSS, Elemér VADÁSZ, history of learned societies, history of science, Hungarian Geological Society, László MAJZON

Összefoglalás

A cikk azt mutatja be, hogyan módosult a Magyarhoni Földtani Társulat (MFT) „hivatalos alapítási éve” 1850-ről 1848-ra a Rákosi-korszak kezdetén az időszertű ideológiai követelményeknek és VADÁSZ Elemér, a kortárs magyar földtudomány vezéralakja személyes meggyőződésének megfelelően. Az írás az ideologikusan irányított tudománytörténet manipulatív érvelési módszereinek szemléltetése céljából részletesen elemzi a korabeli szövegeket, emellett felvázolja az évválasztás nyilvánvaló és feltételezhető indokait. Az 1848-as szimbolikus megalakulási dátum tiszteletben tartása mellett a szerző felhívja a figyelmet az ideológia által vezérelt tudománytörténeti megközelítés veszélyeire is.

Tárgyszavak: Magyarhoni Földtani Társulat, MAJZON László, tudományos társulatok története, tudománytörténet, SZÁDECZKY-KARDOSS Elemér, VADÁSZ Elemér

Bevezetés

A politika valamennyire minden országban igyekszik a tudományt is kontrollálni, szerencsésebb országokban és időszakokban csak finoman és áttételesen, a balszerencsésebbekben durván és közvetlenül. A földtudományok – legalábbis a nyersanyagtermeléssel vagy a környezetvédelemmel nem érintkező részük – a politika számára meglehetősen érdektelenek. A földtudományok története viszont már

„ideologikusabb” terület. Különösen szembetűnő volt ez a magyarországi szovjet mintájú proletárdiktatúra idején. „A múltat végképp eltörölni” – fogalmaz az *Internacionálé* első versszaka, vagy ahogy a francia eredetiben olvasható: „*Du passé faisons table rase*”. A történelmi tabula rasát még egy diktatúra sem tudta elérni, de egyes részletek kitörölésével és mások egyidejű átfestésével valamely ideológia igényeinek jobban megfelelővé lehet idomítani a múltat. E cikk egy éppen idén aktuális példát boncolgató esettanulmány.

1. ábra. A „hivatalos alapítási év” változásának tükröződése a társulati bélyegzőn
 Figure 1. The change in the “official year of founding” as reflected by the stamp of the Society

A MFT megalapításának 75. évfordulójáról a Társulat 1925. februári közgyűlésén, majd május 14-i ünnepi ülésén is megemlékeztek (ANONIM 1925: 247, 253), így az elemi logika szabályai szerint a 175.-ről idén, 2025-ben következett volna a megemlékezés. Esettanulmányunk arról szól, hogy ez miért (és mióta) nincs így, hogyan és miért lett 1848 a Társulat megalakulásának hivatalos éve. Megpróbáljuk végigkísérni a Rákosi-rendszer kiépülésének idején lezajló tanulságos folyamatot, felidézve azokat a tévedéseket, logikai bakugrásokat, ideologikus okfejtéseket, eufemisztikus ködösítéseket és a hol finomabb, hol durvább csúsztatásokat, amelyek a szocializmus korának földtudományi korifeusainak az „évfordulat” alátámasztására hivatott eszmefuttatásait tarkítják (1. ábra).

Az MFT megalakulásáról dióhéjban

A Társulat létrejöttének folyamatát VENDL Aladár társulattörténeti monográfiája (VENDL 1958), illetve legújabban HÁLA József adatgazdag tanulmánya (HÁLA 2025) részletesen ismerteti, így itt csak egy rövid, kronologikus áttekintésre szorítkozunk. 1847. augusztus 11-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. (soproni) Nagygyűlésén Christian Andreas ZIPSER (ZIPSER Keresztély András) értekezett a magyar bányászat helyzetéről, és javasolta egy „földismeai bányászegyesület” megalapítását. A „közfigyelmet és érdekeltséget” gerjesztő indítvány nyomán a gyűlés elnöke, a vármegyei főispán, ESZTERHÁZY Pál Antal herceg jelentkezett a leendő társulat pártfogójának, s a helyszínen köröztetett aláírási íven évi 400 (konvenció) forintot – DANYI (2025) adatai alapján mai értékben mintegy 2–2,5 millió forintot – ajánlott fel a számára.

A Társulat „tüstént fogamatba vettetett” megalakításának következő lépéseként 1848. január 3-án a Sopronban is jelen lévő KUBINYI Ágoston, nemzeti múzeumi igazgató elnöklelté alatt a Nógrád vármegyei Videfalván (ma Vidiná, Szlovákia), a Kubinyi-kastélyban egy „előleges gyűlés tartatott” KUBINYI Ágoston és Ferenc, PETTKO (PETTKÓ) János, MARSCHAN József és a kezdeményező ZIPSER részvételével. Az összejövetelen elfogadták az előzetes programot és 1848. augusztus 18–19-ére Pestre alakuló közgyűlést hívtak össze, amelyen „az egyletnek alapszabályai tárgyalás alá vétetni, a’

kellő tisztviselők megválasztatni fognak ‘s általában az egylet életbe léptetendő lészen” (HÁLA 2025: 14). A forradalom és szabadságharc eseményei miatt a tervezett nagygyűlés elmaradt, és a Haynau-rémuralom idején vajmi kevésbé lehetett az egyesület létrejövételében reménykedni. KUBINYI Ágoston azonban támogatást szerzett Wilhelm HAIDINGERTŐL, az 1849 novemberében megalakult császári-királyi birodalmi földtani intézet igazgatójától, akinek hathatós közbenjárása nyomán a bécsi kormányzat előzetesen hozzájárult a Társulat felállításához. 1850. május 24-én HAIDINGER kiküldöttje és munkaprogram-javaslatának előterjesztője, Moriz HÖRNES jelenlétében Pesten újabb előkészítő ülést tartottak, melyen a videfalvi résztvevők közül csak KUBINYI Ferenc tudott jelen lenni. „A felsőbb engedelem leérkezte után 1850-ki július 6-dikán közgyűlés tartatott, melyben a társulat magát alakultnak nyilvánította” (KOVÁTS 1852: 7–8). Ekkor viszont KUBINYI Ferenc volt akadályoztatva, mivel előző nap mint volt országgyűlési képviselőt három év fogságra ítélték. Elnöknek KUBINYI Ágostont, titkárnak KOVÁTS Gyulát, pénztárnoknak WAGNER Dánielt választották. A szeptember 3-án lezajlott második közgyűlésen véglegesítették és elfogadták az alapszabályt, másodelnökké választották az időközben kegyelmet kapott KUBINYI Ferencet és másodtitkárnak a jövő emberét, SZABÓ Józsefet.

Társulati jubileumok 1945 előtt

Az MFT jó ideig keveset törődött a kerek évfordulóival. KUBINYI Ferenc 1866-ban beszámolt „a társulat 1850-ik évi július 6-a[i] keletkezése” utáni 16 év működéséről, de nem holmi jubiláris alkalom, hanem a tisztújítás előtt, alelnöki hivataláról történt lemondása kapcsán (KUBINYI 1867b). 1875-ben a huszonöt éves jubileumról egyáltalán nem esett szó. Egy nagyobb történeti visszapillantás érdekes módon 1880-ban, a jubiláris ünneplésekkel általában nem övezett harmincadik évfordulón jelent meg, vélhetőleg azért akkor, mert a *Földtani Közöny* nagyközönségnek szánt melléklapjának, a *Földtani Értesítő*nek az elindulása erre jó alkalmat kínált. Az *Értesítő* egyik szerkesztője, SCHMIDT Sándor által jegyzett cikk apropóját az adta, hogy „1850. július 6-án tartatott az első közgyűlés, melyen a társulat tényleg megalakult” (SCHMIDT 1880). Az 50. évforduló ismét különösebb ünneplés nélkül múlt el, KOCH Antal *A Magyarhoni Földtani Társulat 50 éves működésének története* című cikkében némileg szemrehányóan állapította meg, hogy „Társulatunk 1900-ban megérte volt fennállásának 50-ik évét, a nélkül, hogy 1900. július 6-án tényleges megalakulásának 50-ik évfordulóját valami szokásos módon megünnepelte volna” (KOCH 1902: 165). Talán a borús jelen miatt, de 1925-ben már tartottak egy ülést a dicső múlt tiszteletére a 75 éves fennállás alkalmából, ezen MAURITZ Béla elnök mondott ünnepi beszédet (MAURITZ 1925). Az 1930-as közgyűlésen ugyanő röviden megemlékezett arról, hogy a Társulat fennállásának 80. évfordulóját ünnepli (MAURITZ in ANONIM 1930: 139).

Az évforduló és a fordulat éve, avagy „annál rosszabb a tényeknek”¹

Az 1946. február 6-i közgyűlésen VITÁLIS István elnök annak kapcsán, hogy a választmány „foglalkozott a százéves évfordulón a Földtani Intézettel karöltve tartandó emlékünnepek előkészítésével is”, még azt jelentette ki: „Mindnyájunk előtt ismeretes ugyanis, hogy Társulatunk négy év múlva [1950-ben] eléri százéves fennállását.” (VITÁLIS in ANONIM 1946).

1947-ben viszont már a „forradalmi időszámítás” közelgő bevezetésének előjelei mutatkoztak. Az 1947/1949-es ciklus előtti, február 5-i tisztújító közgyűlésen MAJZON László első titkár jelentése kissé zavaros megfogalmazásban megpendítette azt a gondolatot, hogy a százéves fennállás 1848-tól számítandó: „Ismét elmúlt egy év. Társulatunk életében a közgyűléseket tekintve, a 97-ik, vagy a 99-ik, ha azt az ülést tekintjük, amelyen 1848. január 3-án Videfalván, a nagy-névű Kubinyiak birtokán összejött férfiak kimondották a Magyarhoni Földtani Társulat megalakulását.” A költői hevülettel fogalmazott szöveg pár sorral lejjebb viszont úgy folytatódik, hogy a világsi fegyverletét utáni „nehéz s igen szomorú időkben, amikor egy nép, a magyar, a szabadságért küzdött, ez a szerencsétlen, Európában gyökértelen fajta egy kis csoportja ki tudta vívni – hihetetlen – 1850-ben, hogy a hatóságoktól elismert s az egész Földön a legelső közé sorolható Társulatot alapítson” (MAJZON in ANONIM 1947). MAJZON a célnak megfelelő csúsztatással megfogalmazott szövege tehát csírájában már tartalmazza a később részletesen kibontott alaptézist, miszerint az 1848. január 3-i aktus volt az igazán lényeges, nem pedig a (császári) hatóságok által elismert tényleges és végleges megalakulás 1850. július 6-án. Mit is tarthatunk itt csúsztatásnak? Nos, a január 3-i összejövetelről megjelent hírlapi tudósítások szerint (HÁLA 2025: 10) a MAJZON által írottakkal szemben az „ötök” nem azért gyűltek össze, hogy kimondják a Társulat megalakulását, hanem arról tanácskoztak, „mikép volna a kérdéses egyelet mielőbb életbe léptetendő”. A társulati programtervezet szerint is az augusztusi pesti nagygyűlésen lett volna „az egyelet életbe léptetendő” (HÁLA 2025: 10).

A következő év, 1948, nemcsak a politikában, hanem a társulati jubileum szempontjából is a fordulat évének bizonyult. SÜMEGHY József első titkár az első centenáris közgyűlésen (1948. február 18.) tartott beszédében már egyértelműen alakuló ülésnek nevezte a videfalvi tanácskozást (SÜMEGHY 1948: 29). Az 1848. évi *Földtani Közlöny* belső címlapján már a díszes „A Magyarhoni Földtani Társulat alakulásának századik évében, 1848–1948” felirat olvasható (2. ábra), a hátoldalon pedig a következő szöveg: „1847. augusztus 11-én, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nyolca-

¹Mielőtt nekikezdenénk a történet elmesélésének, megjegyezzük, hogy e pompás bonmot voltaképpen önmagára is alkalmazható, hiszen az általában németnek vélt („umso schlimmer für die Tatsachen”) és leggyakrabban HEGELnek, esetleg SCHELLINGnek vagy FICHTÉnek tulajdonított idézet tényszerűen egyik megnevezett filozófushoz sem köthető (KRIEGHOFFER 2020). A szöveg eredeti alakja a „tant pis pour les faits”, melyet egy meg nem nevezett francia tudós szájába adott egy – természetesen angol szerző által írt – 1817-es publikáció (melyben egyébként a „so much worse for the facts” angol fordítás is megtalálható).

2. ábra. A *Földtani Közlöny* centenáris köteteinek belső címlapjának részlete, az 1948-ban (fent) és az 1949–1950-ben (lent) használt szöveggel

Figure 2. Detail of the inside cover of the centenary volumes of the *Földtani Közlöny* (*Bulletin of the Hungarian Geological Society*), with the text used in 1948 (left) and in 1949–1950 (right)

dik nagygyűlésén dr. Zipszer Keresztély András besztekerbányai tanár vetette fel a Magyarhoni Földtani Társulat megalakításának gondolatát, amely általános tetszésre talált. Ennek az elhatározásnak nyomán, 1848. január 3-án Videfalván, Kubinyiek házában, Kubinyi Ágoston, Kubinyi Ferenc, Marscham József bányamérnök, Petkó János selmecbányai akadémiai tanár és Zipszer Keresztély András részvételével megalakult bizottság úgy határozott, hogy a Társulat alakuló közgyűlését 1848. augusztus 18–19-én Pesten tartja meg. A szabadságharc következtében a tervezett közgyűlés elmaradt, és csak 1850. július 6-án tarthatták meg az alakuló közgyűlést. Száz év távlatából örömmel emlékezzünk Társulatunk megalakulására és lelkes elődeinkre. A magyar szabadságharc századik emlékévében, a Társulat alakulásának emlékére adjuk közre a *Földtani Közlöny* e jubiláris kötetét.”

A korrekt összefoglalónak csak annyi róható föl, hogy az öt „alapító atya” közül háromnak is rosszul közölte a nevét (ahogy SZALAI 1948: 19 is): Marschan, Pettkó és Zipser lett volna a helyes alak. A francia fordítás ezt még annyival tetézte, hogy Marschan nevét Marschalnak írta, de ezt aztán később a magyar szövegnek megfelelő Marschamra „javították”. A *Földtani Közlöny* korábbi gyakorlatát, illetve a Társulat történelmi gyökereit tekintve egyébként különös, hogy az idegen nyelvű változatot nem németül, hanem franciául közölték. Figyelembe véve VADÁSZ Elemér osztrák- és németellenességét, valamint a francia kultúra iránti elfogultságát (PÓKA 2002: 40), ez nyilván az ő befolyására történt így (vö. PAPP 2020: 15). Mai szemmel feltűnő még az is, hogy a Kubinyi-kastélyt háznak titulálja a szöveg. Ma már kideríthetetlen, hogy ezt holmi politikai óvatosság indokolta-e, vagy egyszerűen KOVÁTS (1852: 4) szóhasználatát vették át.

Az 1948. január 3-án, a videfalvi gyűlés centenáriumi rendezett ünnepi ülésen SZALAI Tibor földtani intézeti igazgató és társulati másodelnök megnyitó beszédében ismertette, milyen „elgondolás vezette a választmányt, amikor centenáriumi évként 1848-at fogadta el” (3. ábra). A körülményes okfejtés szerint „magyar szempontból [!], noha Társulatunk tényleges működését csak 1850-ben kezdte meg, minthogy e működést az országot akkor uralma alatt tartó

3. ábra. A Magyarhoni Földtani Társulat centenárius emlékérmé
 Figure 3. Centenary medal of the Hungarian Geological Society

idegen hatalom engedélyezte, elődeink célkitűzésének, törekvésének megfelelő módon Társulatunkat abban az időben tekinthetjük megalakultnak, amely időben elődeink az egyesületet saját szabad elhatározásukból életre hívták, annak ellenére, hogy az akkori politikai viszonyok következtében a szabad magyar kormányzatnál ez egyesület működésének megindítását formailag nem állott módjukban elérni” (SZALAI 1948: 19). Itt sem maradhatott el a finom csúsztatás, hiszen az egyesület működésének megindulása nem azon formai ok miatt hiúsult meg, hogy a magyar kormány nem adott rá engedélyt, hanem azért, mert az alakuló közgyűlésre nem kerülhetett sor a háborús viszonyok közt.

VADÁSZ Elemér és a „forradalmi időszámítás” ideológiája

A társulati jubileum időbeli áthelyezése mögött nyilvánvalóan a nagy formátumú tudós és tudományszervező VADÁSZ Elemér (1885–1970), számos tudománytörténeti cikk és könyv szerzője, a kor földtani tudománytörténeti kánonjának kidolgozója állott. VADÁSZ, akit a Tanácsköztársaság bukása után a kommun alatti egyetemi, múzeumi, földtani intézeti és földtani társulati reformkezdeményezések vezéralakjaként a budapesti tudományegyetemről és az MFT-ből is eltávolítottak, 1945-ben „dicsfénytől övezve” tért vissza. A társulati rehabilitáció első lépéseként az 1945. szeptember 19-i közgyűlésen beszavazták a választmányba. 1946-ban (1919 után ismét) PAPP Károly helyére léphetett a Pázmány Péter Tudományegyetem Földtani Tanszékének élén, majd 1948-ban az Akadémián is. 1948-ban az első Kossuth-díjasok egyike volt. 1948/49-ben elsőként ült a Természettudományi Kar dékánja, majd 1949/50-ben utolsóként a Pázmány Péter Tudományegyetem rektori székében. A Társulatban 1947. február 5-től másodelnök, 1948. október 20-tól – PAPP Simon elnök letartóztatása miatt – ügyvezető, 1949. február 16-tól megválasztott elnök volt. Hatalmas szakmai tekintélye és befolyása miatt „geocézárként” is aposztrofálták.

VADÁSZ a Társulat 1948. február 11-én tartott ünnepi közgyűlésén „a Magyarhoni Földtani Társulat létesítési gondolatának [...] századik évfordulóján” mondott beszédében kifejtette, „tudvalevőleg Társulatunk alapításának gondolata 1848. január 3-án született meg a nógrádmegyei vidéfal-

vai összezejövetelen” (VADÁSZ 1948: 84). VADÁSZ itt a forradalmi 1848-as év előtérbe helyezése végett, noha idéz „Zip-szer” [!] indítványából, diszkréten nem említi annak 1847-es dátumát, mert még feltűnne a hallgatóságnak, hogy az 1848-aszként említett alapítói gondolat voltaképpen 1847-ben született. Úgy folytatja, hogy „a megalakulás jóváhagyása csak 1850-ben történt, még pedig a bécsi szaktársak, elsősorban Haidinger F. múzeumi igazgató [!] támogatására. Ne keressünk azonban ebben a támogatásban a magyar tudományos törekvések elősegítésére irányuló szándékot, sem a magyar szakemberek pártolását, mert mindez csak az akkori központosító politika szolgálatában történt” (VADÁSZ 1948: 84). Ezzel lényegében SCHMIDT Sándor korábbi megállapítását visszhangozta, csak annak pozitív kicsengését negatívra cserélve: „És csodálatos, a birodalmi centralizáció ideája volt az, mely ezután a társulatot tényleg létrehozta. Midőn 1849. december 1-én a hírneves Haidinger igazgatása alatt a bécsi cs. k. birodalmi földtani intézet föllállítva lőn, az »összbirodalom« nagy területével szemben, a munka felosztás elvé-nél fogva is, felette kíváncsnak mutatkozott részint a már fönnálló (Tyrol, Vorarlberg, Felső-Ausztria, Morvaország) földtani társulatok fö[n]tartása, részint hasonlóak alakítása is. Így történt, hogy az éleslátású Haidinger készíté el az utat, melyen haladva, a magyarhoni földtani társulat már 1850-ben megalakulhatott” (SCHMIDT 1880: 8).

Az 1949. február 16-án tartott közgyűlésen, amikor először nyilatkozott meg elnöki minőségében, VADÁSZ a társulati centenáriumot alig hozta szóba, hiszen 1849-ből nehezen lehetett volna a Társulattal kapcsolatos eseményt találni. A közelgő LÓCZY-centenárium azonban alkalmat adott neki azon meglepő információ közlésére, miszerint LÓCZY „Társulatunk egyik nevezetes ülésén, 1919-ben, hitet tett a proletárforradalom és a nemzetközi kommunista eszme mellett” (VADÁSZ 1949: 6). Korántsem volt viszont meglepő, hogy LÓCZY 1919-es tevékenységéből a Területvédő Liga (TEVÉL) elnöki tisztségét nem említette.

VADÁSZ lényegében nem beszélt a nyilvánvalóan általa kezdeményezett „centenáriumrevízióról”, míg az 1950. április 30-án tartott harmadik jubilaris ünnepi közgyűlésen *A százéves magyar földtan tudománypolitikai mérlege* címmel elhangzott nagy ívű áttekintésében meg nem fogalmazta tudománytörténeti kánonját. Előadásában, elismerve, hogy egyeseknek „talán különösen hangzik” a három évig tartó jubileum, részletesen kifejtette ennek indokait, többször is visszatérve az „évforduló-áthelyezés” tényére. VADÁSZ érvelésének alapos elemzésével bepillantást szeretnénk nyújtani az ideologikus megközelítésű tudománytörténet által alkalmazott módszerek gazdag tárházába (az idézetek forrása a következőkben: VADÁSZ 1950: 127–128).

VADÁSZ kijelentette, hogy „az eszme 1847-ben megfogant, 1848-ban a mag termékeny talajba jutott, joggal számítjuk tehát Társulatunk életét ettől az évtől”. SZALAI Tibor korábban idézett beszédéhez hasonlóan a társulati tagfelvétellel, az alapszabályok elfogadása és a tisztségviselők megválasztása hiányát azzal az eufemisztikus megfogalmazással hidalta át, hogy „a bekövetkezett szabadságharc évei [!] a társulati élet külső megnyilvánulását hátráltatták”.

A történeti áttekintésben VADÁSZ nem kerülhette meg az 1850-es évet. Némi gondolatmeneti döccenő nyilvánult meg abban, hogy ha Társulatunk életét „joggal számíthatjuk” az 1848-as évtől, akkor hogyan lehet 1850-ben még csak „gondolatban (...) létesített” a társulat, amelynek az „életrehívását” kell támogatni. Az osztrák HAIDINGER elévülhetetlen érdemeit a Társulat megalapításának támogatásában VADÁSZ érezhető fanyalgással taglalta. Idézőjelben szerepel a „kollegiális” segítség, és mindkét alkalommal a „birodalmi földtani intézet” – bár annak ez volt a hivatalos neve. Ismét kifejtette (lásd VADÁSZ 1948: 84), hogy HAIDINGER kétségtelesen „az összbírói gondolat érvényesítése érdekében támogatta” az MFT életre hívását. A működés „törvényes jóváhagyása” kifejezés elé VADÁSZ nem mulasztotta el a gúnyos „ú. n.” jelző kitételét.

A történeti áttekintést befejezve – a korszellemnek megfelelően, amely szerint a megfelelő helyen ülők vannak hivatalba mindenről megállapítani az igazságot (jobban mondva annak hivatalos változatát), és ha nem lehet elhallgatni a kellemetlen tényeket, akkor „értelmezni” kell őket – VADÁSZ megadta annak a sajátos magyarázatát is, hogy ha 1848-ban alapították meg a Társulatot, akkor korábban miért 1850-et tekintették az alapítás évének (4. ábra) – egyébként olyannyira, hogy a Társulat 1914-ben jóváhagyott, illetve az 1923-ban elfogadott alapszabályainak 2. §-a szerint is „a »Magyarhoni Földtani Társulat« 1850-ben alakult tudományos egyesület” (VENDL 1958: 148, 171). „Elődeink,

kényszer megalkuvásból, de mindenképpen helytelen értelmezéssel, Társulatunk alapításául az 1850. évet fogadták el és vitték be a köztudatba.” VADÁSZ ezáltal KUBINYI Ferencről, az egyik „alapító atyától” kezdve egészen VITÁLIS Istvánig a Társulat számos korábbi kiváló vezető személyiségéről állította azt, hogy jobbik esetben képtelenek voltak helyesen megállapítani a Társulat alapításának dátumát, rosszabbik esetben merő megalkuvásból (mivel és kivel?) mondták azt, hogy a Társulatot 1850-ben alapították. Pikáns kérdés, hogy saját pár évvel fiatalabb önmagát a megalkuvók vagy a félreértelmezők táborába sorolta volna, hiszen 1942-ben még ő is azt írta, hogy „alig ocsúdtunk még szabadságharcunk szomorú kimeneteléből, midőn 1850-ben megalakult a Magyarhoni Földtani Társulat” (VADÁSZ 1942: 1).

VADÁSZ ezután leszögezte, hogy „a Társulat alapítása (...) független a működés lehetőségeitől, s a szabadságharc alatti kényszerű működési szünet, az eltelt száz év politikai és társadalmi mozgalmában, később is megismétlődött, kisebb-nagyobb időtartammal, anélkül, hogy a Társulat életét megszüntnek vagy nem létezőnek mondtuk volna”. A tetszetős párhuzamokkal operáló érvelés nagyvonalúan átsiklott azon a tényen, hogy 1848/49-ben nem egy már megalakult és előzőleg ténylegesen működő társulat volt kénytelen működését szüneteltetni.

„Semmi okunk sincs arra, hogy az osztrák elnyomatás kormányzati intézkedéseinek ú. n. »törvényességét« tiszteletben tartsuk” – így VADÁSZ, most már az úgynevezett

Belépő nyilatkozat.

Alulírott a Magyarhoni Földtani Társulatba rendes (örökítő, pártoló) tagnak belépek és kötelezem magamat a társulati tagsággal járó kötelezettségek viselésére.

A belépő tag neve	foglalkozása	lakása
<i>Exs. belvárosi állami fogorvos.</i>		
Ajánlja:		<i>D. Pappkányi titkár</i>

A Magyarhoni Földtani Társulat 1850-ben alakult tudományos egyesület, amelynek célja a geológiának és rokontudományainak művelése és terjesztése. Tagjaink a társulattól oklevelet kapnak, amelynek alapján magukat a Magyarhoni Földtani Társulat rendes, (örökítő, pártoló) tagjainak nevezhetik; részt vehetnek összes szakülésünkön és évi közgyűlésünkön. Tagjainknak a tagsági díj fejében küldjük a Földtani Közlöny 12 füzetét, s a m. kir. Földtani Intézettel kötött szerződésünk alapján ezen Intézet nagybecsű Évkönyveit, Évi Jelentéseit és Népszerű Kiadványait, évenként körülbelül 30 korona értékben. Összes kiadványaink magyarul s ezenkívül német, francia vagy angol fordításban jelennek meg.

Rendes tagjaink évenként 10 korona tagsági díjat, s a belépéskor 4 koronát fizetnek az oklevélért. Azonban személyek 200 kor lefizetésével mint örökítő tagok, — míg hivatalok, intézetek, testületek vagy vállalatok 400 koronával — mint pártoló tagok — egyszersmindkorra is leróhatják tagsági kötelezettségüket.

Kelt Budapesten, 1910. december hó 15.-én

TERMÉSZETTUDOMÁNYI a titkárság.
MŰEUM

2030 10

4. ábra. A Magyarhoni Földtani Társulat 1850-es alapítási évének említése a Társulat tagfelvételi kártyáján (1910). MNMCK MTM Tudománytörténeti Gyűjtemény
Figure 4. Reference to the founding of the Hungarian Geological Society in 1850 on the Society's membership application card (1910). HNM PCC HNHM History of Science Collection

kombinálva az idézőjellel. „Sokkal nagyobb jelentőségű számunkra lelkes elődeink 1848-ban történt, a Társulat alakítására vonatkozó szabad elhatározása” – folytatta. E mondatni voluntarista megközelítés támogatására, mely szerint az akarat felülírja a tényeket, VADÁSZ ezután „száz év előtti alapító nagyjaink” közül hozott fel „börtönt és osztrák császári üldöztetést szenvedett szabadságharcosokat”, név szerint KUBINYI Ágostont, ZSIGMONDY Vilmost és SZABÓ Józsefet, „akik meggyőződésük szerint aligha ragaszkodhattak az 1850-es évszám tiszteletéhez.” Azon kívül, hogy nevezetteket nem lehetett már megkérdezni a dologról, más probléma is van az amúgy illusztris névsorral. A három kiváló társulati tag közül „börtönt és osztrák császári üldöztetést” csak ZSIGMONDY szenvedett, de ő nem tartozott „száz év előtti alapító nagyjaink” közé, mert csak 1866-ban lépett be az MFT-be. KUBINYI Ágostont olyannyira nem üldözték a császáriak, hogy éppen a magyar kormány mondatta le – be nem igazolódott vádak alapján – 1849. június végén a Nemzeti Múzeum igazgatóságáról, és GERINGER osztrák helytartó helyezte vissza posztjára 1849. augusztus végén „az uralkodó íránt megőrzött hűségéért” (BERLÁSZ 1981: 337). Ezért is volt abban a helyzetben, hogy HAIDINGERREL a háta mögött elérje a Társulat megalapításának engedélyezését. Börtönbüntetésre a bátyját, KUBINYI Ferencet ítélték (igaz, csaknem azonnal kegyelmet is kapott), ő viszont – bár nem tudni, hogy ragaszkodott-e „az 1850-es évszám tiszteletéhez” – a Társulat megalakulásáról azt írta, hogy „a társulat mostoha és hazánkra feletle nyomasztó körülmények miatt csak 1850-ik évben jöhetett létre” (KUBINYI 1867a: XIV). E névtévesztés azért meglepő, mert 1948-ban VADÁSZ még helyesen KUBINYI Ferenc nevét említette, bár azt akkor is tévesen állította, hogy „kilenc évi várfogságra ítéltetett, ahonnan 1852-ben szabadult” (VADÁSZ 1948: 85). Az esetleges szerkesztői baklövést mindazonáltal cáfolni látszik, hogy VADÁSZ máshol is ugyanezt a névtévesztést követte el: „a magyar földtan bölcsőjénél állott legelső szakembereink a szabadságharcból is méltón kivették részüket (Kubinyi Ágoston, Szabó József, Zsigmondy Vilmos)” (VADÁSZ 1954: 81).

VADÁSZ névsorának harmadik tagja, SZABÓ József elnöki megnyitóiában a megalakulás évét közvetlenül vagy áttételesen több ízben említette. „Van szerencsém a közgyűlést, melyet a Magyarhoni Földtani Társulat ma, fennállásának harminchetedik évében az alapszabályok értelmében tart, ezennel megnyitni” – mondotta az 1887. évi közgyűlés megnyitóján (SZABÓ in ANONIM 1887: 46). PETTKÓRÓL tartott megemlékezésében úgy fogalmazott, hogy „Pettkó János részt vett a tanácskozásokban 1848-ban Videfalván Kubinyi Ágoston birtokán, hol a magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban 1847-ben tartott vándorgyűlésén Zipser által tett indítvány következtében egy magyarhoni földtani és bányászegylet megalakulásának módja először beszélgettünk meg. A másodszor és véglegesen Budapesten 1850-ben történt megalakuláskor tagja lett társulatunknak” (SZABÓ 1891: 4; vö. „A Társulat végleges megalakulása”, VENDL 1958: 23). A ZIPSER 1847-es indítványának megtételekor a leendő társulat első pártfogójaként „a siker esetére (...) évenként 400 pengő forintot” megajánló ESZTERHÁZY Pál

hercegről szóló megemlékezésében pedig így írt: „Az 1848-ki események megzavarták a kivitel, de nem semmisítették meg, mert 1850-ben azon indítvány kifolyása gyanánt a »magyarhoni földtani társulatot« alakítottuk meg” (SZABÓ in ANONIM 1894: 40–41).

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag”, avagy az évforduló-változtatás háttere

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a Társulat 1850-es megalakulásával gond volt, mivel „a legsötétebb elnyomó Bach-korszaki kormányzat” szentesítette (VADÁSZ 1950: 127), miért nem választották az 1847-es évet, amikor az első kezdeményezés és a felajánlások megtörténtek. A Magyar Tudományos Akadémia is 1825-öt, SZÉCHENYI felajánlásának évét tekinti alapítási évének, noha csak 1827-ben iktatták törvénybe, és 1830-ban kezdett el ténylegesen működni az alapszabályok szentesítése, a tagok és tisztviselők megválasztása nyomán. A legkorábbi szóba jöhető év választását sugallta volna az az általánosnak mondható gyakorlat is, mely szerint a dinasztiák, országok, intézmények és szervezetek igyekeznek idősebbnek mutatkozni, mint a valódi koruk. Az előbb említett MTA-n kívül efféle „antedatálásra” még számos példát találhatunk más hazai intézmények jelképein is, a legszélsőséesebbektől (Pécsi Tudományegyetem, 1367; Debreceni Egyetem, 1538) kezdve a jogfolytonosság révén indokolható szolidabbakig (Miskolci Egyetem, 1735; Magyar Nemzeti Múzeum, 1802).

A nyilvánvaló választ könnyen megtaláljuk VADÁSZ fentebb tárgyalt elnöki megnyitójában. Az 1848-as videfalvi tanácskozás eredményét mint a forradalom előszelében fogant gondolatot méltatta, „mely Társulatunk forradalmiságának kötelező szellemi öröksége”. Mielőtt áttért volna az akkori jelen forradalmiságának taglalására, a Társulat alapításáról szóló hosszú fejtegetést is azzal zárta, hogy „forradalmi fogantatásunkat büszkén vállaljuk, mert száz év távlatában ezt hagyományként visszük tovább s Társulatunk életének és működésének fejlődésében, nélkülözhetetlen hajtóerőnek valljuk” (VADÁSZ 1950: 128).

Az 1848-as év előtérbe helyezése nemcsak VADÁSZ mélyseges szakmaszeretetének, hazafiasságának (vö. PÓKA 2002: 40) és elkötelezett forradalmár szellemének felelt meg, hanem – különösen a társulati elnök, PAPP Simon 1948. augusztus 12-i letartóztatása, majd elítélése után – politikai szempontból is kívánatos volt, gondoljunk csak a Földrajzi Társaság „átszervezésére”, amelynek következtében 1949 és 1952 között de facto be volt tiltva. A jelképek mindig is, bizonyos korokban pedig különösen fontosak voltak. Nem hiszem, hogy bővebben taglalni kellene 1848 mint jelkép fontosságát. A hazai marxista történetiszemléletnek a MÓD Aladár-féle *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* fémjelzte időszakában, amikor az 1514 – 1703 – 1848 – 1919 évszámok és a DÓZSA – RÁKÓCZI – KOSSUTH – RÁKOSI névsor rajzolta ki „haladó szabadságmozgalmaink ívét”, a „forradalmi fogantatás” hangsúlyozása eminens érdeke volt a Társulatnak. Ha már a korabeli szimbolikus gesztusoknál tar-

5. ábra. A Társulat 1950–1962 közti névváltoztatása, ahogy a Szabó József-emlékérem egy eredeti, Kőrmöcbányán ezüstből vert példányának (balra), és a másodiknak, az 1950-es években bronzból öntött változatnak (középen) a feliratán tükröződik. Érdekes módon ez utóbbi névváltozat (Magyarhoni helyett Magyar) állt az MFT valószínűleg legrégebbi, már az 1850-es években használt szárazbélyegzőjén is (jobbra)

Figure 5. The change in the name of the Society, as reflected in the inscription on an original silver copy of the József Szabó commemorative medal minted in Kőrmöcbánya (now Kremnica, Slovakia) (left) and the second (bronze) version cast in the early 1950s (centre). Interestingly, this latter name version (“Magyar” instead of “Magyarhoni”) was already used on probably the oldest dry stamp of the Society back in the 1850s (right)

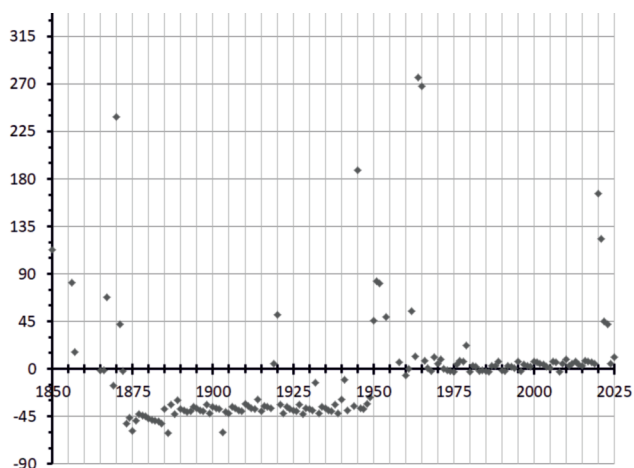
tunk, megemlítenéd, hogy talán a Társulat „haladó szellemét” hangsúlyozandó és a nacionalizmus esetleges vádját elkerülendő, 1950-ben a közgyűlés VADÁSZ indítványára a Társulat nevében a „Magyarhoni”-t „Magyar”-ra cserélte (ANONIM 1950: 226; 5. ábra). A „forradalmi eredet” mellett azért az 1848-as alakulási év „választása” arra is jó volt, hogy elmondhassuk: „ezzel az alakulási évvel Társulatunk a berlinivel egy időben alakult, a londoni (1807) és a párisi (1820) után, Európában a harmadik földtani társulat” (VADÁSZ 1950: 128). További, a Kádár-korszakban is tovább élő, pozitív folyamánya volt az 1848-as gyökerek hangsúlyozásának, hogy egyfajta „törvényesített” lehetőséget biztosított a nemzeti érzelmek kifejezésére a társulati tevékenység keretében, gondoljunk csak a rendes közgyűlések március 15-e körüli időpontokra való időzítésére. Ez – eltérően DUDICH et al. (1998: 21) téves sugalmazásától – nem régi hagyomány volt, hiszen az 1940-es évek végéig a közgyűlések többnyire február elejéig lezajlottak (az 1914-es és 1923-as alapszabály szerint „a [január 1-jével kezdődő] polgári év elején” kellett őket tartani; VENDL 1958: 147, 174), majd két évtizedig meglehetősen rendszertelenséggel kerültek sorra (ha egyáltalán voltak), és csak az 1960-as évek közepétől lett valóban hagyomány a március idusa körüli időpont (6. ábra).

A „jubileumcsere” azokban az években, 1948/49-ben zajlott le, amikor a teljes magyar tudományos intézményrendszer ideológiavezérelt, hatalmi eszközökkel végrehajtott gyökeres átalakítása zajlott. Ekkor szervezték át a Magyar Tudományos Akadémiát szovjet minták alapján, cserélték le az egyetemek professzorait, és a tudomány közvetlen termelőerővé válásának – voltaképpen pontatlanul – MARXra visszavezetett téziséből kiindulva a tudományos kutatást az alkalmazott irányba terelték. A (nem sokkal) későbbi időszak ismeretében különösen cseng tehát a százéves jubileumi közgyűlésen elhangzott következő beszédrészlet is: „A magyar geológusok életeleme a szabadság, elsősorban pedig minden tevékenységünkben csak a közösségi érdeket szolgáló (!) tudományos szabadság. Szükségtelen tehát a gyakorlati célok szüntelen

len hangoztatása, főként pedig az életnek és tudománynak szembeállítás.” (VADÁSZ 1948: 85). Sajátos kettősség nyilvánul meg abban, hogy miközben VADÁSZ beszédeiben a Társulat alapítását mint egy szakmai közösség szabadságvágyának megnyilvánulását ünnepelte, 1948-ban a Magyarhoni Földtani Társulat elvesztette önállóságát, és több tucat tudományos és szakmai szervezettel, társasággal együtt a közvetlen (párt)irányítás érdekében létrehozott Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségébe (MTESZ) kényszerült.

„Permanens forradalom”

Az 1948–1950 közti jubileumi évek alatt a társulati alapítási év kérdése „elintéződött”, de a különböző „dátum-

6. ábra. A közgyűlések napjának távolsága az adott év március 15-étől (1850–2025). A vízszintes tengely március 15-ének felel meg, ettől lefelé találhatók az ennél korábbi, felfelé az ennél későbbi időpontban megrendezett éves rendes vagy tisztújító közgyűlések adatpontjai

Figure 6. Distance of the date of the general meetings from March 15 of the given year (1850–2025). The horizontal axis corresponds to March 15. Data points for annual regular or re-election general meetings held before this date are located below the axis, while those held after this date are located above it

problémák” még nemegyszer követeltek meg kreatív megoldásokat a tudománytörténet koncepciózus és prekonceptiózus művelőitől egyaránt.

VENDL Aladár 1958-ban jelentette meg monográfiáját *A százéves Magyarhoni Földtani Társulat története* címmel. A Társulat alapítási évének ártértelezése nyilván kényes feladat elé állította, mert egy ilyen jellegű munkába nem illettek az ünnepi közgyűlések előadásaiban szokásos olyasféle leegyszerűsítő megoldások és lózungok, amelyekkel fentebb megismertedtünk. VENDL a Társulat megalakulásának dátumát illetően magában a tartalmi történeti részben meglehetősen dodonai módon járt el. Könyvét 1950-nel (vagyis az 1850 utáni századik évvel) zárta. Az 1847-es soproni MOTV nagygyűlésnél megjegyezte, hogy HAUER Ferenc [Franz von HAUER] augusztus 12-i előadásán „reményét fejezte ki hogy az *előző napon megalakult* Földtani Társulatnak sikerülnie fog Magyarországon e tudományban új időszakot teremteni” (VENDL 1958: 20). A kinyomtatott jegyzőkönyv szerint az hangzott el, hogy „Végre [Végül] reményét kijelentette, hogy augusztus hó 11-kén a közgyűlésben alakult [!] egyesület törekvése: a *földisme* (Geognosia) s bányásztudományak új rúgót adni, hazánkban e tudományokban új időszakot fog nyitni” (HAUER in HALÁSZ 1863: 159), míg az előadás publikált szövege azt tartalmazta: „Végre [Végül] valódi örömmel hallám, hogy a tegnapi közgyűlésben elhatározott: Magyarhoni színtén egy földisme egyesületet alapítani” (HAUER 1863: 169).

A videfalvi gyűlést ismertető részben VENDL nem vette át a vadászi tézist, hogy a Társulat akkor alakult volna meg, de már mintegy működőként kezelte azt, amikor úgy fogalmazott e rész befejező mondatában, hogy a „Magyarhoni Földtani Társulat további fejlődése is megállt” (VENDL 1958: 23). Az 1850. évi folytatást „A Társulat végleges megalakulása” címmel ismertette (vö. SZABÓ 1891: 4), benne tárgyilagosan mutatta be Haidinger szerepét. A későbbi fejezetekben azzal hidalta át a problémát, hogy többéves, illetve két megalakulásról írt: „A Magyarhoni Földtani Társulat – mint nagyobb birodalomra kiterjedő földtani egyesülés – az alakulás sorrendjében a harmadik, ha az alakulás első évét, 1847-1848-at vesszük alapul, s a negyedik, ha az alakulás utolsó éve: 1850 a kiindulópontu[n]k” (VENDL 1958: 51), illetve „az 1930. február 5-én tartott közgyűlésen az elnök megemlékezett a Társulat fennállásának 80. évfordulójáról (ha a Társulat kezdetét 1850-től s nem a legelső megalakulástól: 1848. január 3-tól számítjuk)” (VENDL 1958: 180). A történeti részt követő összefoglalóban viszont egyértelműen úgy foglalt állást, hogy „a Magyarhoni Földtani Társulat 1848-ban alakult meg. A szabadságharc következtében azonban a megalakulás csak 1850-ben nyert hivatalos megerősítést” (VENDL 1958: 180).

Az évszámokkal azonban nemcsak a Társulat, hanem úgy tűnik, SZABÓ József esetében is némi gond volt, amit SZABÓ József életrajzának egy részlete okozott. SZABÓ a VADÁSZ-féle tudománytörténeti szentháromság (SZABÓ József, KOCH Antal, id. LÓCZY Lajos) központi alakja volt, és VADÁSZ (1948: 85; 1950: 128) az „osztrák császári üldöztetést szenvedett szabadságharcosok” közé sorolta be, hiszen SZA-

BÓ állást vállalt a KOSSUTH által vezetett pénzügyminisztérium bányászati osztályán, e minőségében kerületi salétrom-felügyelőként is dolgozott a lőporgyártáshoz oly fontos nyersanyag biztosításában, 1855-ben aztán a Pesti Egyetemen nem őt, a helyettes tanárt véglegesítették az ásványtani katedrán, hanem Karl PETERST nevezték ki professzornak, mert SZABÓ „magyar neve és érzelmei miatt az akkori osztrák kormány németesítési rendszerébe beillőnek nem tartotta” (KOCH 1895: 278). SZABÓ viszont eredetileg 1849. november elején – vagyis alig egy hónappal az aradi tizenhármak kivégzése után – került helyettesként a Pesti Egyetem ásványtani tanszékére, és ez a korai dátum, úgy tűnik, zavarhatta a VADÁSZ-féle „SZABÓ-imázst”, így aztán ekörül is sajátos homályt teremtettek.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez már a 19. század végi irodalomban is így volt, mert maga SZABÓ sem írt dátumot visszaemlékezésében, mely az egyetemi ásványtani intézet történetét bemutató cikkének „III. Korszak 1850 [!] – 1885” című részében van: „... az 1849/50-ik tanév kezdetén az orvoskari dékán magához hivatott engem s kérdezte, nem vállalnám-e el a tanszéket mint helyettes (...) Én hajlandónak mutatkoztam. Ekkor hozzátette, hogy a zoológiát is át kell vennem, mert ezen tanszék a kettőnek egyesítésével van felállítva. A zoológiával nem foglalkoztam. Az semmit se tesz, mondá, megtanulja ma, mit holnap előad. Így nem vállalkozom. Mentem s Bécsre gondoltam, hova a minisztérium bányászati osztálya, melynek magam is tagja voltam, felvitetett s hol, miként értesültem, Haidinger nekem egy helyet szemelt ki az akkorában megalkotott birodalmi geológiai intézeten. Nehány nap múlva újra hivat a dékány [!] s azzal fogad, hogy Bécsben elválasztották e két tudományt, s itt is elválasztják, adjam be folyamodásomat. Megtettem, az állást elnyertem” (SZABÓ 1888: 49). Így aztán nem meglepő, hogy HÓGYES Endre orvoskörtörténeti könyvében (HÓGYES 1896) SZABÓ hivatalba lépésére az 1849/50-es (72. oldal) és az 1850-es (455. oldal) dátum egyaránt megtalálható. *Nota bene* a napra pontos dátumot (1849. november 1.) már akkor ismerhette az, aki alaposan – a lábjegyzeteket is beleértve – elolvasta KOCH Antal mesteréről írt nekrológját (KOCH 1895: 278). Egyébként a Semmelweis Egyetem levéltárában őrzött orvoskari iktatókönyv (*Hauptprotocoll*) szerint a november 12-i (második) kari ülésen jelentette be a dékán, hogy LINZBAUER Ferencet az állattan és SZABÓ Józsefet az ásványtan helyettes tanárának kinevezték.

Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az *ELTE Természettudományi Kar Évkönyvében* VADÁSZ (1954: 81) által erről írottak sem egyértelműek. (Egyébként már az Ásványtani Tanszék történetéről szóló első két mondata is logikai ellentmondásban áll egymással: „A budapesti tudományegyetem ásványtani-földtani tanszéke a habsburgi nyílt abszolutizmus és központosítás németesítő időszakában indult. Nem véletlen ez, mert a Magyar Földtani Társulatot 1848-ban ugyancsak a forradalom hívta életre.”) Pár sorral lejjebb pedig némileg ellentmondó információkat kapunk, így az olvasó végül bizonytalanságban marad, hogy SZABÓ akkor 1850-től vagy 1849-től működött-e az egyetemen: „Az egyetemi földtan hajnalhasadásának tartjuk az 1850-ben létesült,

az állattantól elkülönített, s a bölcsészeti karra visszakerült külön ásványtani tanszéket, amit az 1849/50. tanévtől kezdve, még az orvoskaron, Szabó József helyettes tanárként töltött be.”

VADÁSZ csaknem másfél évtizeddel később, SZABÓ Józsefről írt könyvében már egyértelműen átcúsztatta 1850-re az inkriminált dátumot: „Szabó József [az] 1850/51. tanévtől 1854/55-ig bezárólag, az egyetemi ásványtani tanszék szervező elindítója volt helyettes tanári minőségben” (VADÁSZ 1967: 9).

Az évproblémát SZÁDECZKY-KARDOSS Elemér oldotta meg a legvirtuózabb módon a SZABÓ József egyetemi tanári kinevezésének 100. évfordulóján tartott ünnepi közgyűlésen. SZÁDECZKY-KARDOSS Elemér (1903–1984), noha koránál fogva sem lehetett 1919-es veterán, mint VADÁSZ, 1949-ben egy csapásra felzárkózott VADÁSZ mellé a proletárdiktatúra kiválasztottjai közé, sőt a *Népszava* azon tudósok közt sorolta föl, „akik a régi rendszerben üldözöttek voltak haladó nézeteik miatt” (ANONIM 1949: 5). Amint NAGY (2006: 45) rámutatott, az 1940-es évek végén „gyorsan »megértette« az akkori idők szellemét. Ennek a kiváló alkalmazkodóképességének köszönhette azt a nagy ívű karrierét, amely ekkor indult, és 1949-ben bontakozott ki.” Abban az évben Kossuth-díjat kapott, kinevezték az akkor alapított miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem első rektorává, és országgyűlési képviselő lett a Független Kisgazdapárt népfremszervezőjeként, megválasztották az MTA levelező tagjává, és alig két héttel ezután az a kétes értékű megtiszteltetés érte, hogy az MTA sztálinista átszervezésének jogi keretét adó 1949. évi XXVII. törvény parlamenti „vitájának” egyetlen hozzászólója lehetett. 1950-ben VADÁSSZAL egyszerre lett az MTA rendes tagja, 1952-ben egyszerre kapták második Kossuth-díjukat és az „Elemérek korszakában” együtt uralták a földtudományt: VADÁSZ a földtan–rétegtan–öslénytani, SZÁDECZKY-KARDOSS az ásványtan–közettan–geokémiai szakterületet.

SZÁDECZKY-KARDOSS – VADÁSSZAL ellentétben – viszont nem érdeklődött különösebben a tudománytörténet iránt. SZABÓ Józsefről írva természetesen híven követte a vadászi irányvonalat, és az évszámok megfelelő elkódosításával láthatólag igyekezett eleget tenni a hagiografikus elvárásoknak: „Következik 1848; a forradalom éve. Kossuth Lajos mint az első felelős kormány pénzügyminisztere a 26 éves ifjút a pénzügyminisztériumba hívja. A következő évben [= 1849] már a hadianyaggyártás egyik legfontosabb posztján működik megyei salétrom felügyelőként. Ugyanakkor [1848? 1849?] Kubinyi Á. oldalán részt vesz a Földtani Társulat megalapításában, ami ugyancsak a forradalom szülötte.” Majd egy – a földtant mint a magyar lét egyik legnemzetibb tudományát méltató – VADÁSZ-idézet után megtudjuk, hogy „Szabót még a forradalom évében [= 1848] kinevezik az 1849–50 tanévre h. tanárnak a budapesti [!] tudományegyetemen” (SZÁDECZKY-KARDOSS 1961: 253). Az ügyes kompozíció magában foglalja az MFT forradalmi születését SZABÓ bábáskodásával, illetve azt sugallja, hogy SZABÓ-t még 1848-ban nevezték ki az ásványtani tanszékre (bár azért a gyanakvó olvasónak feltűnő lehet, hogy miért az 1849/50-es tanévre), sőt még a helyettest is finoman egy

„h.” rövidítés pótolja. SZABÓ persze valóban részt vett a Társulat megalapításában, de nem „ugyanakkor”, tehát nem 1848/49-ben, hanem 1850-ben, hiszen ott volt a HÖRNESSzel lefolytatott, pesti előkészítő tanácskozáson és mindkét közgyűlésen is. Csak hát az 1850-es évszám a „forradalmi születéssel” nehezen lett volna összeegyeztethető.

A társulati alapítás „évfordulójának” voltaképpen már nyugvóponton lévő kérdése negyedszázaddal a „jubileumi évek” után – ismét erősen ideologikus megközelítéssel – újból felmerült MAJZON Lászlónak *A két Kubinyi és a Földtani Társulat* című tanulmányában, nyilván azért, mert az eredetileg a 125 éves jubileumi közgyűlésen 1973-ban elhangzott előadás volt. Az 1952-ig a Földtani Intézetben, majd az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt és jogelődei laboratóriumában dolgozó MAJZON László (1904–1973) nem volt VADÁSZhoz vagy SZÁDECZKY-KARDOSShoz hasonló vezéralakja a korai szocialista éra magyar földtudományának, de azért 1948-tól a MÁFI helyettes igazgatója, 1950-től 1952-ig igazgatója volt, és 1963-tól az ELTE egyetemi tanári címét is viselte. Élete vége felé több tudománytörténeti publikációt is közölt, és a Társulat 1970-ben megalakult Tudománytörténeti Szakcsoportjának első elnöke volt.

A szóban forgó cikk, melyben felmerül „Társulatunk alakulási idejének kérdése, mely végeredményben a videfalvai, 1848. január 3-án tartott ülés napja”, sajátos módon keretezi a történetet, hiszen szerzője, mint maga írja magáról harmadik személyben, először célzott az 1947. február 5-i társulati közgyűlésen „elődeink megalkuvó, helytelen értelmezésű alapítási évére.” A szöveg ismerős csengése nem véletlen. A tanulmány később is nagyrészt VADÁSZ (1950) érvelését visszahangozta, részben szó szerint, részben szabadon idézve, melynek során MAJZON diszkréten korrigálhatta VADÁSZ ismétlődő tévedését a két KUBINYI-t illetően. VADÁSZ eszmefuttatásaihoz képest új elemként merült föl az az abszurd vád, hogy „a megalakulás körüli huzavona, a kormányzat le kicsinylése” mutatkozott meg „abban, hogy a magyar féllel való tárgyalásra – melynek [!] tagjai között akadémikusok (Kubinyi F., Nendtvich K.) és neves tudósok (Kováts Gy., Petényi S. J.), bányatanácsos (Fuchs V.) voltak – egy, akkor még névtelen segédőrt (Hoernes M.) küldött” (MAJZON 1974: 212). A sajátos tekintélyelvűségről tanúskodó kitétel megérdemel annyi kommentárt, hogy HÖRNEST nem a kormányzat, hanem HAIDINGER küldte Pestre társulati programjavaslatával, és talán azért is választotta őt, mert HÖRNEST 1847-ben részt vett a nevezetes soproni nagygyűlésen (HALÁSZ 1863: XVII), ott előadást tartott, és terepi kiránduláson is részt vett, tehát ismerhette a pesti tanácskozással várható magyar kollégák jó részét. Az értekezlet nyolc magyar résztvevője közül négy valóban ott is volt Sopronban. (HÖRNESSzel együtt egyébként Sopronban jelen volt Franz HAUER is, de ő fiatalabb lévén talán még kevésbé felelt volna meg MAJZON elvárásainak.)

A posztumusz megjelent írás egyébként rögtön a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának 1945–1951 közötti elnökétől, VAVILOV-tól vett idézettel kezdődik, és hangvétele is helyenként visszaidézi a korábbi évtizedek stílusát: „A polgári forradalmi időszak pozitívan járult hozzá a mi Földtani Társulatunk megalakulásához. A szakembereket az elnyo-

más szinte kényszerítette, hogy a hazai földet geológiaiag-bányászatiag is megismerjék, hogy ezáltal, mint gyakorlati vonatkozású komoly eszközzel, nemzeti függetlenségi törekvéseinket ilyen módon segítsék.” „Ahogyan az élni-, a kiemelkedni akarás adta meg a lökést Zipser András javaslatához, úgy a mindinkább növekvő abszolutizmus elnyomása, majd a polgári forradalom előzményei buzdították a Kubinyiakat az eszme valóráváltására.” stb.

Az ideológiailag vezérelt tudománytörténet módszereit bemutató áttekintést hadd zárjuk stílszerűen a fenti cikkből vett idézettel: „Túl vagyunk azon a koron, amikor elhunytá után mindenkit csak dicsérni, a legcsekélyebb munkásságot is felbecsülni divatszerű kötelesség volt. [...] Ma már elérkezett az ideje az igaz szónak, amikor ez nem kegyeletsértés” (MAJZON 1974: 212).

Engedjünk-e a negyvennyolcból?

A cikk olvasójában talán felmerül a kérdés, hogy akkor most ki kellene-e cserélni a Társulat címerében az 1848-at 1850-re. Véleményünk szerint nem, mert hiba lenne. Tekintsük annak, aminek szánták, jelképnek. A szimbólumok cserélgetése helyett tisztában kell lenni azok jelentésével, de a háttérükkel is. VADÁSZ és kortársai ugyan mondvacsinált érvekkel és a tények ideologikus értelmezésével, de egy olyan évet tettek a társulat zászlajára, amely minden magyarból pozitív érzelmeket vált ki, és jelképesen összekapcsolja a jó értelemben vett haladást és nemzeti érzést. Láthatóan ez a jelképmódosítás nem zavarta a tagságot sem, szemben a névváltoztatással, ugyanis 1962-ben az új alapszabállyal visszaállították a „Magyar” helyett az eredeti „Magyarhoni” nevet (7. ábra), viszont az alapítás éve maradt 1848 (Alapszabály 1962: 366 [1. §.]). A vidékfejlesztési tanácskozás és az azon meghirdetett alakuló közgyűlés révén a Társulatnak valóban „köze van” az 1848-as évhez, de azt is el kell fogadnunk, hogy a Társulat nem a „forradalom szülötte”, hanem még a reformkoré. Bár ténylegesen 1850-ben alakult meg, ebben nincsen semmi takargatni való. Az elnyomó hatalom képviselői nem kezdeményező, hanem csak engedélyező szerepet töltek be, sőt a MAURITZ (1925: 6)

7. ábra. A Társulat nevének visszaváltoztatása, ahogy a *Földtani Közlöny* címlapján lévő emblémán tükröződik

Figure 7. The changing back of the name of the Society into the traditional form as reflected by the cover emblem of the *Földtani Közlöny* (Bulletin of the Hungarian Geological Society)

által írtakkal szemben még Haidinger sem volt kezdeményezője a megalakulásnak, „csupán” hathatós támogatója KUBINYI Ágoston és társai kezdeményezésének.

1848-at tehát bízást tarthatjuk az MFT szimbolikus megalapítási évének, amikor a társulat, VADÁSZ szavaival élve, gondolatban már létezett – de a gondolat csak két év múlva öltött testet. Az MTA is egy szimbolikus aktus napját tekinti megalapítása dátumának, idei bicentenáriuma annak évfordulóját ünnepelte, és címerében is azon évszámot viseli. Nincs szükségünk arra, hogy szimbólumainkat megváltoztassuk. Zárszóként mindazonáltal nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy még ha ez esetben a „pártos tudománytörténet” nem is okozott kárt, a politikát és az ideológiákat azért tartjuk minél távolabb a tudománytól és történetétől.

Köszönetnyilvánítás

Az irodalmazáshoz és az illusztrációs anyag felkutatásához az MNMKG Magyar Természettudományi Múzeum Központi Könyvtárának munkatársai, illetve PIROS Olga (MFT) nyújtottak segédkezet. A 6. ábra elkészítéséhez az adatokat részben SZÜCS Levente Csaba (MNMKG MTM) gyűjtötte. Köszönettel tartozom a lektorok, GALÁCS András és HÁLA József javításaiért és megjegyzéseikért.

Irodalom

- ALAPSZABÁLY 1962: A Magyarhoni Földtani Társulat alapszabálya. – *Földtani Közlöny* **92**, 366–369.
 ANONIM 1887: Társulati ügyek. Közgyűlés 1887. februárius 9-ikén. – *Földtani Közlöny* **17**, 45–69.
 ANONIM 1894: Társulati ügyek. A magyarhoni földtani társulat 1894 febr. 7-én tartott közgyűlése. – *Földtani Közlöny* **24**, 40–48.
 ANONIM 1925: Társulati ügyek. – *Földtani Közlöny* **55**, 247–256.
 ANONIM 1930: Társulati ügyek. I. Közgyűlés. – *Földtani Közlöny* **60**, 139–145.
 ANONIM 1946: Társulati ügyek. 96-ik közgyűlés. – *Földtani Közlöny* **45/46**, 108–112.
 ANONIM 1947: Társulati ügyek. Közgyűlés 1947. február 5-én. – *Földtani Közlöny* **77**, 83–86.
 ANONIM 1949: A nép új Tudományos Akadémiája. – *Népszava* **77** (279) [1949. XII. 1.], 5.

- ANONIM 1950: Társulati ügyek. A Magyarhoni Földtani Társulat 1950 április 30-án tartott jubiláris közgyűlése. – *Földtani Közlöny* **80**, 220–226.
- BERLÁSZ J. 1981: *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1867.* – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 555 p.
- DANYI P. 2025: *Magyar pénzürtékindex – árak és devizák alapján 1754-től.* – <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>
- DUDICH E., SZÉKYNÉ FUX V. & DOBOS I. 1998: *A Magyarhoni Földtani Társulat harmadik félvszázada.* – Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest, 116 p.
- HÁLA J. 2025: Dokumentumok és adatok a Magyarhoni Földtani Társulat megalapításának időszakából. – *Földtani Közlöny* **155**, 3–19.
- HALÁSZ G. 1863 (szerk.): *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1847. augusztus 11-17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai.* – Emich Gusztáv, Pest, xxiv, 248 p.
- HAUER F. 1863: Az osztrák birodalom Haidinger által kidolgozott földismei térképe. – In: HALÁSZ G. (szerk.): *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1847. augusztus 11-17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai.* – Emich Gusztáv, Pest, 168–171.
- HÖGYES E. 1896: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* – Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, xxxvi, 1003 p.
- KOCH A. 1895: Szabó József. – *Földtani Közlöny* **25**, 273–302.
- KOCH A. 1902: A Magyarhoni Földtani Társulat 50 éves működésének története. – *Földtani Közlöny* **32**, 165–187.
- KOVÁTS Gy. 1852: *Első jelentés a magyarhoni földtani társulatról.* – Lukács ny., Pest, 35 p.
- KRIEHOFFER, G. 2020: „Wenn die Tatsachen nicht mit der Theorie übereinstimmen – umso schlimmer für die Tatsachen.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel (angeblich). Zitatforschung, 07. 08. 2020. – <https://falschzitate.blogspot.com/2020/08/wenn-die-tatsachen-nicht-mit-der.html>
- KUBINYI F. 1867a: Galántai herceg Eszterházy Pál mint a művészet és tudomány kitűnő pártfogója. – *MFT Munkálatai* **3**, III–XV.
- KUBINYI F. 1867b: A magyarhoni földtani társulat 16 évi működéséről szóló jelentés. – *MFT Munkálatai* **3**, 46–61.
- MAJZON L. 1974: A két Kubinyi és a Földtani Társulat. – *Földtani Közlöny* **104**, 209–220.
- MAURITZ B. 1925: Visszapillantás a Magyarhoni Földtani Társulat multjára. – *Földtani Közlöny* **75**, 5–11.
- NAGY B. 2006: *Szádeczky-Kardoss Elemér.* – Akadémiai Kiadó, Budapest, 179 p.
- PAPP G. 2020: A Földtani Közlöny története. – *Földtani Közlöny* **150**, 3–36.
- PÓKA T. 2002: Vadász Elemér világnézetének és emberi kvalitásának tükröződése tudománytörténeti munkáiban. – In: TÓTH Á. (szerk.): *Vadász Elemér emlékkonferencia.* Magyar Alumíniumipari Múzeum, Székesfehérvár, 38–46.
- SCHMIDT S. 1880: A magyarhoni földtani társulat 30 éves munkássága. – *Földtani Értesítő* **1**, 2–15.
- SÜMEGHY J. 1948: Emlékezés. – *Földtani Értesítő* **13** (új f.), 29–31.
- SZABÓ J. 1888: A budapesti ásványtani intézet százados története és jelen állapota. – *Természettudományi Közlöny* **20** (Pótfüzetek), 1–13, 49–62.
- SZABÓ J. 1891: Elnöki megnyitó beszéd. – *Földtani Közlöny* **21**, 2–9.
- SZÁDECZKY-KARDOSS E. (1961): Szabó József, az ásvány- és közettudós. – *Földtani Közlöny* **91**, 251–263.
- SZALAI T. (1948): A Magyarhoni Földtani Társulat centenáriumi évének megnyitása. – *Bányászati és Kohászati Lapok* **81**, 18–20.
- VADÁSZ M. E. 1942: Nemzedékek szerepe a magyar földtani kutatásban. – *Földtani Értesítő* **7** (új f.) (1): 1–4.
- VADÁSZ E. 1948: Megnyitó beszéd a Magyarhoni Földtani Társulat 1948 február 11-én tartott ünnepi közgyűlésén. – *Bányászati és Kohászati Lapok* **81**, 84–86.
- VADÁSZ E. 1949: Elnöki megnyitó a február 16-án tartott centenáriumi 2. közgyűlésén. – *Földtani Közlöny* **79**, 3–9.
- VADÁSZ E. 1950: A százéves magyar földtan tudománypolitikai mérlege. – *Földtani Közlöny* **80**, 127–139.
- VADÁSZ E. 1954: A budapesti tudományegyetem földtani tanszékeinek százados története. – In: DOBOSY Z. & EGYED L. (szerk.): *A Természettudományi Kar Évkönyve, 1952–1953.* Tankönyvkiadó, Budapest, 79–94.
- VADÁSZ E. 1967: *A magyar földtan útja Szabó József nyomában.* – Tankönyvkiadó, Budapest, 64 p.
- VENDL A. 1958: *A százéves Magyarhoni Földtani Társulat története.* – Tankönyvkiadó, Budapest, 276 p.

A kézirat beérkezett: 2025. 11. 29.